

tors d'aquest article conclouen que són probablement les primeres víctimes, fins ara no reconegudes, de la Xoà a València i a Espanya.

Pel que fa la família Kuper, una nissaga dedicada preferentment a la medicina i més en concret a l'odontologia, va viure nombrosos exilis i dificultats, i van residir i treballar en diverses ciutats europees, americanes i peninsulars. Alguns membres de la família s'instal·laren a València, ciutat que es convertí en el punt final del llarg i variat trajecte que es van veure obligats a viure i que els van fer protagonistes dels grans esdeveniments que marcaren el segle xx.

Podem dir, sense por d'equivocar-nos, que aquest recull d'articles ideat i editat per Joan Pérez i Ventayol esdevé un assaig d'obligada lectura, no només per als estudiosos dels jueus en territoris de parla catalana i del judaisme en general, sinó per a tots aquells interessats a entendre situacions actuals que deriven d'arrels molt profundes.

TESSA CALDERS I ARTÍS
Institut Món Juïc
tessacalders@ub.ateneu.edu

Tessa CALDERS. *La judeïtat oculta d'Arendt*. Barcelona: Bon Port, 2023. 142 p.; 21 cm. ISBN 978-2-9584-849-6-5.

La lectura del llibre de Tessa Calders *La judeïtat oculta d'Arendt* és una autèntica experiència d'aprenentatge, tant per als qui són coneixedors del pensament de Hannah Arendt com per als qui comencen a apropar-se a la pensadora. De fet, el llibre dona la possibilitat de veure el paper i la importància de la qüestió jueva en les reflexions de la pensadora alemanya des d'una altra perspectiva, ja que aporta molta informació pel que fa a les referències a la cultura, la tradició i els textos jueus, que no sempre s'han tingut en compte en l'anàlisi del seu pensament. És important subratllar que la qüestió jueva és el punt de partida de tota la reflexió d'Arendt, ja que és justament a partir dels problemes plantejats per la qüestió jueva que ella elabora els conceptes fonamentals del seu pensament: el concepte d'alienació, les figures del *pariah* i del *parvenu*, de pluralitat, de diversitat, de responsabilitat, d'acció, d'esfera pública i de món... Al mateix temps, la qüestió jueva és el punt de partida que mou tot el desenvolupament del pensament arendtià, que és la necessitat de comprendre. En aquest sentit, són fonamentals dos aspectes del treball d'Arendt: la recuperació de la tradició oculta i el pensar sense baranes. Si ho analitzem a partir d'aquí, podem veure com la qüestió

jueva i la condició dels jueus en el segle xx en realitat són «eines» no només per comprendre el que va passar, sinó també per poder pensar una dimensió política diferent, on sigui central el fet d'aparèixer, d'actuar i de transformar. Aquesta és l'actitud que conforma tota la reflexió arendtiana: el llibre de Tessa Calders explica justament com Arendt fa servir referències i conceptes, no tant per reconstruir un àmbit de referència o una perspectiva filosòfica, sinó per fer-ne punt de partida per poder comprendre i transformar el nostre present. Per tant, la judeïtat oculta de la qual es parla en aquest llibre li serveix per repensar esquemes i categories que van dibuixar la tradició política occidental. Per això, diria que les seves referències no són ocultes, sinó més aviat no fetes explícites; i justament l'objectiu del text de Tessa Calders és recórrer el camí d'Arendt per la seva judeïtat i intentar fer explícites aquestes referències, tal com es diu en la introducció: «Centrant-nos en l'obra filosòfica i política, que aparentment es desenvolupa al marge de la tradició jueva, és impossible no veure-hi la influència de les obres més significatives quan han permès que, malgrat la convulsa història del poble jueu, el judaisme hagi arribat als nostres dies» (p. 13).

En aquesta mateixa introducció es pot veure com l'autora es proposa una reflexió sobre la pressuposada judeïtat oculta d'Arendt tenint en compte no només la referència a la cultura o als textos jueus, sinó també els esdeveniments biogràfics i les persones que van formar part de la seva vida: la família, l'educació, l'exili, les amistats i els dos marits. En aquest sentit, se subratlla que, a part de les experiències i de les relacions biogràfiques i personals, en els seus textos Arendt no es relaciona amb pensadors contemporanis compromesos amb la qüestió jueva, com ara Levinas. Al mateix temps, els conceptes de natalitat, acció, autoritat, llibertat, responsabilitat i exili, fonamentals en la seva obra, tot i que són bàsics en la discussió talmúdica, mai no són tractats o citats com a tals. Així com no hi ha referents explícits a la Bíblia o a la cultura jueva: a tall d'exemple, es poden recordar les seves observacions sobre l'educació, que se centren en el món clàssic i no fan mai esmenes de la tradició educativa jueva ni a la xarxa d'educació pública que es va establir a Palestina ja al segle i.

Tessa Calders desenvolupa cadascun d'aquests temes en els sis capítols del llibre, tots coherentment connectats amb els temes i els interrogants plantejats en la introducció.

En el primer capítol, «La personalitat de Hannah Arendt», Tessa Calders examina l'experiència biogràfica i la personalitat d'Arendt a partir d'unes fonts no convencionals i al mateix temps especialment significatives: el text

Die Kirchenschlacht. Dialogue mit Hannah Arendt, de Günther Anders,¹ la novel·la *Pictures from an Institution*, de Randan Jarrell,² i la novel·la *Das zweite Paradies*, de Hilde Dolmin.³ En surt un vívid retrat de la pensadora: autònoma, activa, irònica i inclús feminista, més enllà de les crítiques que va rebre sobre aquest tema. De fet, aquestes notes biogràfiques són importants, ja que ajuden a entendre el paper fonamental que la seva condició de jueva i exiliada va tenir al llarg de la seva vida. Això es pot veure sobretot en el segon capítol, «El judaisme d'Arendt esdevingut judeïtat per voluntat pròpia». De fet, es tracta d'un títol significatiu per entendre els plantejaments d'Arendt sobre aquest tema. Tessa Calders considera que la posició de la pensadora alemanya pel que fa a la seva condició de jueva no sempre és coherent i en fa un repàs tenint en compte, d'una banda, les seves actituds i declaracions polèmiques, i de l'altra, les diverses tasques que va fer a favor del poble jueu al llarg de la seva vida. Més enllà de les etapes biogràfiques i fins i tot polèmiques, el que és rellevant en aquest capítol és el fet d'indicar com, per a Arendt, l'apropament al judaisme ja no és un problema personal, sinó polític. La falta d'una dimensió política del poble jueu es fa servir per indicar la importància de la dimensió política, tal com ella la veu: una dimensió de visibilitat, participació i acció. I així també es pot interpretar la seva polèmica resposta a Scholem, en què diu que no estima cap poble, només estima els seus amics, resposta que Calders titlla de capritxosa i provocativa: a meu parer, aquí no fa referència a una dimensió privada, sinó a una dimensió política de l'amistat.

Efectivament, el plantejament polític de la qüestió jueva és fonamental pel que fa a tot el pensament arendtià: ella fa servir referències i conceptes, no tant per reconstruir un àmbit de referència o una perspectiva filosòfica, sinó per fer-ne punt de partida per poder comprendre i transformar el seu present. La judeïtat, de fet, li serveix per a repensar esquemes i categories que va dibuixar la tradició política occidental. Així, en el capítol s'indica la importància dels textos escrits per Arendt durant els seus primers anys als Estats Units, publicats sobretot en la revista *Aufbau*, o la participació al Jove Grup Jueu (Die Jungjüdische Gruppe), on reivindica la importància de la formació d'un exèr-

1. Günther ANDERS, *Die Kirchenschlacht. Dialogue mit Hannah Arendt*, Múnic, C. H. Beck, 2012 (trad. cast.: *La batalla de las cerezas: La historia de amor con Hannah Arendt*, Barcelona, Paidós, 2013).

2. Jarrell RANDELL, *Pictures from an institution*, Chicago, University of Chicago Press, 2010.

3. Hilde DOLMIN, *Das zweite Paradies*, Berlín, S. Fischer Verlag, 1993.

cit jueu per lluitar contra el nazisme. També es recorda de manera encertada l'etapa en la qual va col·laborar amb Gershom Scholem amb la Jewish Cultural Reconstruction (JCR), una institució que tenia l'objectiu de recuperar els objectes jueus saquejats pels nazis. Aquestes experiències, en el sentit més complet de la paraula, van ser molt importants per al pensament arendtià, ja que van permetre que hi confluís la seva judeïtat, no obstant el seu rebuig del judaisme. És justament amb aquesta acceptació de la judeïtat sense el judaisme (o sigui, sense l'acceptació de la religió, la cultura, la història i la tradició del poble jueu) que polemitza Tessa Calders. Una vena polèmica que es pot trobar també en el tercer capítol del llibre, «Algunes reflexions sobre la filosofia del hitlerisme, l'obsolescència del ser humà i Eichmann a Jerusalem». Aquí s'evidencia la importància i al mateix temps la manca de referències a dos autors que, segons Calders, van influenciar molt la reflexió d'Arendt, però que ella no cita quasi mai: Emmanuel Levinas i Günther Anders. Efectivament, es tracta d'una relació que s'hauria d'investigar més i millor, sobretot pel que fa a les seves possibles implicacions amb el concepte arendtià de banalitat del mal. De totes maneres, crec que aquest concepte queda massa esbiaixat en aquesta part de llibre; de fet, és una qüestió polèmica i actualment utilitzada de manera ambigua, que hauria merescut més atenció sobretot en la perspectiva d'una judeïtat oculta.

En el capítol quart, «Escrips d'Arendt directament relacionats amb els jueus i el judaisme», s'analitzen alguns textos d'Arendt que l'autora considera encertadament significatius: el llibre *Rahel Varnhagen*, els *Escrips jueus*, del qual cita sobretot els articles «La Il·lustració i la qüestió jueva», «Des jeunes s'en vont chez eux», «Una reclassificació personal de la joventut», «Martin Buber: una guia per la joventut», «La qüestió jueva», «La gratitud de la casa de Judà. Carta oberta a Jules Roman», «Moisès o Washington», «El sionisme: una retrospectiva», «Del cas Dreyfus a la França d'avui», «We Refugees» i «Retrat d'un període». Es tracta d'una selecció molt significativa, ja que permet analitzar diferents aspectes de la qüestió jueva tractats per Arendt: els temes de la identitat, de l'assimilació, de la falta de dimensió política, de l'exili... Són textos d'aquest tipus els que, a parer meu, indiquen el paper real que la qüestió jueva va tenir per a Arendt i la importància exemplar que això té per analitzar el sentit de la condició política en el seu present i en el nostre.

En el sisè capítol del llibre, «El rerefons bíblic i talmúdic en la producció d'Arendt i la influència que rep de pensadors arrelats al judaisme», Calders repren i aprofundeix uns temes que ja havia tractat en el tercer capítol del llibre, centrant-se sobretot en dues obres d'Arendt: *La condició humana* i *La vida de*

la ment. Com ja he dit, considero rellevant sobretot l'accent que Calders posa sobre la importància i les coincidències entre l'obra d'Arendt i la reflexió de Günther Anders. De fet, Anders és com un desconegut en les obres d'Arendt, i tampoc no apareix gaire en les cartes i els diaris. No és fàcil trobar una explicació, si no és per les circumstàncies biogràfiques o també pels plantejaments poc acadèmics i pel temperament del mateix Anders. De totes maneres, vull subratllar la reivindicació feta per Tessa Calders de la necessitat d'estudiar aquesta relació intel·lectual, que considero la més rellevant entre les que es plantegen en el llibre. De fet, els aspectes semblants en el pensament d'Anders i d'Arendt són evidents; només cal llegir les seves reflexions sobre la condició humana. No vull dir que la relació entre el pensament d'Arendt i el de Levinas no sigui important, però crec que és més una comparació externa, que no surt del desenvolupament intern del pensament arendtià. Com indica Calders, en el treball de Levinas la referència al pensament jueu és clara, cosa que no passa en Arendt (ni en Anders), on, com s'indica en tot el llibre, les referències jueves no són explícites i potser tampoc conscients. És suficient pensar en els conceptes de promesa, perdó, redempció o narració, fonamentals a *La condició humana* i també en bona part de la reflexió d'Anders, presents també a la Bíblia i al Talmud, referències mai no explicitades pels dos autors.

L'últim capítol de llibre es titula «Arendt, la tasca política dels jueus i de l'antisemitisme». Aquest és el capítol que més se centra en la relació entre la condició jueva i el pensament d'Arendt, vista sobretot en termes polítics. Calders presenta el recorregut fet per Arendt a *Els orígens del totalitarisme*, tenint en compte sobretot aspectes de l'anàlisi històrica de l'antisemitisme que no sempre han estat treballats adequadament. Subratlla la seva interpretació deliberadament esbiaixada de conceptes bàsics del pensament jueu. Això es presenta com el resultat de l'actitud especialment provocadora d'Arendt. De totes maneres, el fet que aquesta interpretació sigui deliberadament esbiaixada té a veure amb la crítica arendtiana a la falta de dimensió política del poble jueu com a causa del seu tràgic destí, que el converteix en un exemple de la condició humana de la modernitat i del drama del segle xx.

Crec que aquest punt és el més rellevant de la reflexió d'Arendt sobre la condició jueva i la recuperació de la tradició oculta: la condició jueva l'ajuda a proposar la seva crítica al model de comunitat i de ciutadania basat en la idea d'estat i de territori, contraposant-lo a un model basat en l'acció i la participació política. De fet, la mateixa Tessa Calders, a les «Conclusions», recorda la importància de l'activisme d'Arendt a favor del poble jueu i la recuperació de la judeïtat oculta en el sentit material, cultural i polític. El seu pensar sense

baranes potser a vegades li va fer perdre l'equilibri, però mai no la va allunyar dels éssers humans.

La judeïtat oculta d'Arendt, en definitiva, és un llibre ric i rigorós, que estimula els lectors a seguir el recorregut arendtià, a recuperar una vegada més les crítiques, les polèmiques i els dubtes que va suscitar, i que encara suscita, i indicar que estem davant d'una pensadora viva, intensa i profundament original. Per això, el seu pensar sense baranes està recollit magistralment en aquest llibre i ens empeny a continuar pensant.

STEFANIA FANTAUZZI

Seminari Filosofia i Gènere - Universitat de Barcelona

stefantauzzi@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9478-4456>

Jeremy FOGEL. *Jewish Universalisms: Mendelssohn, Cohen, and Humanity's Highest Good*. Waltham, Massachusetts: Brandeis University Press, 2023. 372 p.; 22,86 cm (9 polzades). ISBN 978-16-8458-172-6.

Jeremy Fogel és poeta i *podcaster* (director de *Think & Drink Different* i *Ha-qirqus ha-metafizi* a la Corporació de Radiodifusió Israeliana), però també professor de filosofia al Departament de Pensament Jueu de la Universitat de Tel-Aviv, on fa una dècada que ensenya Hermann Cohen (1842-1918), filòsof jueu alemany que es troba entre els fundadors de l'escola neokantiana de Marburg. És a ell i a Moses Mendelssohn (1729-1786) —indubtablement els cims de la filosofia judeoalemanya dels segles XVIII i XIX— a qui va dedicar la seva tesi doctoral, de la qual aquest llibre és la traducció anglesa supervisada pel mateix Fogel.

El llibre, com s'adverteix en la introducció («Introduction: Jewish Universalisms») i certifica a la conclusió («Conclusion»), si bé se centra a avaluar el pensament d'aquestes dues figures, té una intenció que va molt més enllà de la mera anàlisi en clau axiològica i aspira a estendre-la a l'actualitat. Després d'unes primeres línies en què es mencionen explícitament els catalans, sorprenentment per a lector nostrat («Ours is a global age [...] Pandemics can't be dealt with only by the Canadians; global warming cannot be solved only by the Catalans», p. 1), es fa evident que, tot i que no en sigui l'objectiu principal, al llibre es pretén polemitzar el concepte *universalisme* i la seva oposició dialèctica amb el *particularisme* amb vista a defugir el simplisme essencialista a què aboquen aquestes categories («There is [...] no real question as to whether our reality will be universalistic and global. The question, rather, is which values will